

Appendice III

LES VINGT SORTES DE VACUITÉ DE L'ENTRÉE DANS LA VOIE MÉDIANE DE CANDRAKĪRTI ⁹⁶

STANCES D'INTRODUCTION

འབདག་མེད་འདི་ནི་འགོ་བ་རྣམས་དགོལ་ཕྱིར།	<i>Le non-soi étant ce qui libère les vivants,</i>
ཚོས་དང་གང་ཟག་དབྱེ་བ་རྣམས་གཉིས་གསུངས།	<i>Le Bouddha en enseigna deux aspects : celui des personnes et celui des phénomènes.</i>
དེ་ལྟར་སྒོ་ན་པས་སྐྱེ་བ་ཡང་འདི་ཉིད་ནི།	<i>Puis, afin de mieux aider ceux qui sont à discipliner,</i>
འགྲུལ་བྱ་རྣམས་ལ་སྤྱི་སྤྱོད་རྣམས་མང་གསུངས།	<i>Le maître enseigna d'autres divisions. (179)⁹⁷</i>
སྒྲོས་དང་བཅས་པར་སྒོར་པ་ཉིད།	<i>Dans l'explication détaillée de la vacuité</i>
འབྲུ་དྲུག་བཤད་ནས་མདོར་བསྡུས་ཏེ།	<i>Il y a seize classifications.</i>
སྐྱེར་ཡང་བཞིར་བཤད་དེ་དག་ནི།	<i>Dans l'explication succincte le Bouddha les a résumées en quatre,</i>
ཐོག་ཚེན་དུ་ཡང་བཞེད་པ་ཡིན།	<i>Elles sont acceptées comme les enseignements du grand véhicule. (180)</i>

⁹⁶ Ndt : pour une traduction alternative voir *L'Entrée au Milieu*, Éditions Dharma, Georges Driessens, pp. 316-336.

⁹⁷ Les chiffres entre parenthèses se réfèrent aux numéros des stances du sixième chapitre de *L'Entrée dans la Voie Médiane*.

1. *Vacuité de l'interne*

ལག་ཕྱིར་དེ་ཡི་རང་བཞིན་དེ།
ཡིན་ཕྱིར་མིག་ནི་མིག་གིས་སྣོད།
དེ་བཞིན་རྒྱ་བ་སྣ་དང་བྱེ།
ལུས་དང་ཡིད་ཀྱིས་བསྟན་པར་བྱ།

*Parce qu'il n'a pas de nature propre,
L'œil est vide d'œil.
Pour l'oreille, le nez, la langue, le corps et le mental
La description est la même. (181)*

ཐེང་ཟུག་གཞུས་པ་མ་ཡིན་དང་།
ལའཇིག་པ་མ་ཡིན་ཉིད་ཀྱི་ཕྱིར།
མིག་ལ་སོགས་པ་རྒྱལ་པ་ཡི།
རང་བཞིན་མེད་ཉིད་གང་ཡིན་པ།
དེ་ནི་ཞང་སྣོད་ཉིད་དུ་འདོད།

*Ils ne demeurent pas,
Ils ne cessent pas non plus,
Donc l'œil et les six autres (choses) internes
Sont dépourvus de toute nature propre.
Ceci est dit "vacuité de l'interne". (182)*

2. *Vacuité de l'externe*

ལག་ཕྱིར་དེ་ཡི་རང་བཞིན་དེ།
ཡིན་ཕྱིར་གཟུགས་ནི་གཟུགས་ཀྱིས་སྣོད།
སྒྲ་དང་རྩི་རོ་རེག་བྱ་དང་།
ཚོས་རྒྱམས་ཉིད་ཀྱང་དེ་བཞིན་གྲོ།

*Sa nature étant vacuité,
La forme est vide de forme.
Pour les sons, les odeurs, les saveurs, le toucher
Et les phénomènes, il en va de même. (183)*

ལགུགས་སོགས་རང་བཞིན་མེད་པ་ཉིད།
སྒྲིལ་སྣོད་པ་ཉིད་དུ་འདོད།

*La forme et les autres n'ont pas de nature propre :
Ceci est dit "vacuité de l'externe". (184 ab)*

3. Vacuité de l'externe et de l'interne⁹⁸

ལག་ཉིས་ཚར་རང་བཞིན་མེད་ཉིད་ནི།

L'absence de nature propre de ces deux

ལྷི་ནང་སྣང་པ་ཉིད་ཡིན་ནོ།

Est la "vacuité de l'externe et de l'interne". (184 cd)

4. Vacuité de la vacuité

ཚོས་རྣམས་རང་བཞིན་མེད་པ་ཉིད།

L'absence de nature propre des phénomènes —

ལམ་ལས་པས་སྣང་པ་ཉིད་ཅེས་བསྟན།

Les sages nomment cela "vacuité".

སྣང་ཉིད་དེ་ཡང་སྣང་ཉིད་ཀྱི།

Cette vacuité aussi est déclarée

འོ་བོས་སྣང་པར་འདོད་པ་ཡིན།

Vide de la nature de vacuité. (185)

སྣང་ཉིད་ཅེས་བྱའི་སྣང་ཉིད་གང།

La vacuité de ce qui est appelé "vacuité"

སྣང་ཉིད་སྣང་ཉིད་དུ་འདོད་དེ།

Est la "vacuité de la vacuité".

སྣང་ཉིད་དངོས་པོའི་སློ་ཅན་གྱི།

Le Bouddha l'a enseignée pour contrer la saisie

འཇིན་པ་བརྗོད་ཀྱི་ཕྱིར་གསུངས་པ་ཡིན།

De l'esprit qui conçoit la vacuité comme une chose. (186)

5. Vacuité du vaste

ལོམས་ཅན་སྣོད་ཀྱི་འཇིག་རྟེན་ནི།

Parce qu'elles englobent tout sans exception —

ལམ་ལུས་ཁྲབ་བྱེད་ཉིད་ལྷིར་དང།

Tous les vivants et l'univers entier

ཚང་མེད་དཔེ་ཡིས་ལུ་མཐའ་ནི།

Et, comme les illimitées⁹⁹ sont un exemple de leur infinitude,

མེད་ལྷིར་སློབ་ཀྱིས་རྣམས་ཚེག་པོ་ཉིད།

Les directions sont dites "vastes". (187)

⁹⁸ "L'externe et l'interne" se réfère à la rencontre des champs sensoriels extérieurs (le sujet de la deuxième vacuité) avec les champs sensoriels internes (le sujet de la première vacuité) lors des moments de perception sensorielle. La vacuité de ce contact entre externe et interne est la vacuité de l'externe et de l'interne.

⁹⁹ Les illimitées sont l'amour illimité, la compassion illimitée, la joie et l'équanimité illimitées envers tous les vivants dans les dix directions que l'on cultive dans la pratique du grand véhicule. Les êtres vivants dans les dix directions sont innombrables, ce qui explique que ces quatre contemplations se nomment les illimitées. Qu'elles soient illimitées pour cette raison est donc un exemple de l'étendu sans limites des dix directions.

འདི་དག་བཅུ་ཚར་སྟོན་པ་རྣམས་ཀྱིས།
སྟོང་པ་ཉིད་ནི་གང་ཡིན་དེ།
ཆེན་པོ་སྟོང་པ་ཉིད་ཡིན་དེ།
ཆེན་པོར་འཇོག་པ་བསྟོན་གྱིར་གསུངས།

*La vacuité de l'ensemble de ces dix directions
Est la "vacuité du vaste".
Elle a été enseignée pour contrer la saisie
Du vaste comme étant réel. (188)*

6. *Vacuité de la réalité authentique*

དེ་ནི་དགོས་པ་མཚོག་ཡིན་པས།
དོན་དམ་ལྷུང་ན་འདས་པ་ཡིན།
དེ་ནི་དེ་ཡིས་སྟོང་ཉིད་གང།
དེ་ནི་དོན་དམ་སྟོང་ཉིད་དེ།

*Parce qu'il est le suprême dessein,
Le nirvāna est l'authentique réalité.
L'au-delà des peines est vide de lui-même
Et ceci est dit "vacuité de la réalité authentique". (189)*

ལྷུང་འདས་དངོས་པོའི་སྟོ་ཅན་གྱི།
འཇོག་པ་བསྟོན་གཤམ་བྱ་བའི་ཕྱིར།
དོན་དམ་མཚོག་པས་དོན་དམ་པ།
སྟོང་པ་ཉིད་ནི་བསྟན་པར་མཛད།

*Pour contrer la tendance de l'esprit
À concevoir le nirvāna comme une chose
Le Connaisseur de la réalité authentique
A enseigné la "vacuité de la réalité authentique". (190)*

7. *Vacuité des composés*

རྒྱུན་ལས་བྱུང་ཕྱིར་ཁམས་གསུམ་པོ།
འདུས་བྱས་ཡིན་པར་ངེས་པར་བསྟན།
དེ་ནི་དེ་ཡིས་སྟོང་ཉིད་གང།
དེ་ནི་འདུས་བྱས་སྟོང་ཉིད་གསུངས།

*Parce qu'ils naissent de conditions
Les trois mondes sont des "composés", est-il dit.
Ils sont vides d'eux-mêmes,
Et ceci, a déclaré le Bouddha, est la "vacuité des composés".
(191)*

8. *Vacuité de l'incomposé*

ལག་ལ་སྐྱེ་གནས་མི་རྟག་ཉིད།
དེ་དག་མེད་པ་འདུས་མ་བྱས།

*Lorsqu'il n'est ni produit, ni ne demeure ni ne cesse,
Un phénomène est dit "non-composé".*

།དེ་ནི་དེ་ཡིས་སྣོད་ཉིད་གང་། *Ceux-ci sont vides d'eux-mêmes*
 །དེ་ནི་འདུས་མ་བྱས་སྣོད་ཉིད། *Et cela est dit “vacuité de l'incomposé”. (192)*

9. *Vacuité de ce qui est au-delà des extrêmes*¹⁰⁰

།གང་ལ་མཐའ་ནི་ཡོད་མིན་པ། *Ce à quoi les extrêmes ne s'appliquent pas*
 །དེ་ནི་མཐའ་ལས་འདས་པར་བརྗོད། *Est exprimé comme étant “au-delà des extrêmes”.*
 །དེ་དེ་ཁོ་ནས་སྣོད་པ་ཉིད། *Sa vacuité de lui-même, justement,*
 །མཐའ་ལས་འདས་པ་སྣོད་ཉིད་བསྟན། *Est dite “vacuité de ce qui est au-delà des extrêmes”. (193)*

10. *Vacuité de ce qui est sans commencement ni fin*

།ཐོག་མ་དང་པོ་ཐམ་མཐའ། *Puisque les termes initial*
 །དེ་དག་མེད་པས་འཁོར་བ་ནི། *Et final ne s'y appliquent pas,*
 །ཐོག་མ་ཐམ་མེད་པར་བརྗོད། *Le saṃsāra est dit “ce qui est sans commencement ni fin”.*
 །འགྲོ་འོང་བུལ་ཕྱིར་མི་ལམ་ལྟའི། *Parce qu'il est libre d'allée et venue, il est pareil à un rêve. (194)*

།སྲིད་འདི་དེ་ཡིས་དབེན་ཉིད་གང་། *L'existence saṃsārique est vide d'elle-même —*
 །དེ་ནི་ཐོག་མ་དང་ཐམ། *Et ceci est dit “vacuité de ce qui est sans commencement ni fin”.*
 །མེད་པ་སྣོད་པ་ཉིད་དོ་ཞེས། *Cela fut parfaitement expliqué dans l’“Intelligence Transcendante,*
 །བསྟན་བཅོས་ལས་ནི་ངེས་པར་བསྟན། *Le Traité Fondamental de la Voie Médiane de Nāgārjuna. (195)*

100 “Ce qui est au-delà des extrêmes” se réfère à la fois à la vacuité, à la production dépendante et à la Voie Médiane, parce qu’aucun des extrêmes de la permanence, de l’annihilation, du réalisme, du nihilisme, de l’existence, de la non-existence, et ainsi de suite ne s’applique ou ne peut décrire leur réalité essentielle.

11. *Vacuité de ce qui n'est pas à abandonner*

དོར་བ་ཅེས་བྱུང་ཐོར་བ་དང་།

Abandonner quelque chose signifie

ཤེད་པའི་ཞེས་པར་བཟོད།

Le rejeter ou s'en débarrasser.

དོར་མེད་གཏོང་བ་མེད་པ་སྟེ།

Ce qui n'est pas à abandonner est

ཤེད་པའི་ཡང་དོར་མེད་གང་ཡིན་པའོ།

Ce qu'on ne devrait jamais rejeter loin de soi — le mahāyāna. (196)

དོར་བ་མེད་པ་དེ་ཉིད་གྱིས།

Ce qui n'est pas à abandonner

དེ་ཉིད་སྟོང་པ་ཉིད་གང་ཡིན།

Est vide de lui-même.

དེ་དེའི་སྤྱིར་ན་དོར་མེད་པ།

Cette vacuité étant sa nature,

སྟོང་པ་ཉིད་ཅེས་བྱུང་བ་བཟོད།

Elle est dite “vacuité de ce qui n'est pas à abandonner”. (197)

12. *Vacuité de la vraie nature*

འདུས་བྱས་ལ་སོགས་དོ་བོ་ཉིད།

L'essence même des composés, etc.,

ཤེད་མེད་སྟོང་པ་རང་སངས་རྒྱུས།

Ne fut pas créée

རྒྱལ་སྐུ་དེ་བཞིན་གཤེགས་རྣམས་གྱིས།

Par les Éléves¹⁰¹, les bouddhas-par-soi,

མ་མཇོད་དེའི་སྤྱིར་འདུས་བྱས་ལ།

Les bodhisattva, ni même les tathāgata. (198)

སོགས་པ་རྣམས་གྱི་དོ་བོ་ཉིད།

Donc cette essence des composés, etc.,

ཤེད་མེད་ཉིད་ལྟར་བསྟན་པ་སྟེ།

Est expliquée comme la vraie nature des phénomènes.

དེ་ཉིད་གྱིས་དེ་སྟོང་ཉིད་གང།

Elle est elle-même vide d'elle-même —

དེ་ནི་རང་བཞིན་སྟོང་པ་ཉིད།

Ceci est dit “vacuité de la vraie nature”. (199)

¹⁰¹ “Les Élèves” se réfère aux auditeurs (*śrāvaka*).

13. Vacuité de tous les phénomènes¹⁰²

།ཁམས་བཅོ་བརྒྱད་དང་རེ་རྒྱལ་དང།

Les dix-huit potentiels sensoriels, les six sortes de contact,

།དེ་ལས་བྱུང་བའི་ཚོར་རྒྱལ་དང།

Et les six sensations qui en sont issues¹⁰³,

།པ།ལྷགས་ཅན་པ།ལྷགས་ཅན་མིན་དེ་བཞིན།

Tout ce qui a une forme et tout ce qui n'en a pas,

།འདུས་བྱས་འདུས་མ་བྱས་ཚོས་རྣམས།

Le composé et l'incomposé — voilà qui constitue tous les phénomènes. (200)

།ཚོས་དེ་དག་ནི་བཟམས་ཅད་གྱི།

Tous ces phénomènes sont vides d'eux-mêmes.

།དེ་དག་གིས་དབེན་སྣོང་ཉིད་གང།

Ceci est dit “vacuité de tous les phénomènes”. (201 ab)

14. Vacuité des caractéristiques¹⁰⁴

།པ།ལྷགས་རུང་ལ་སོགས་དངོས་མེད་གང།

La non-existence d'entités telles que celles “aptées à être des formes” etc.

།དེ་ནི་རང་མཚན་སྣོང་པ་ཉིད།

Est la vacuité de caractéristiques. (201 cd)

།པ།གང་ཞིག་འདུས་བྱས་མཚན་ཉིད་དང།

Tous les phénomènes composés et incomposés

།འདུས་མ་བྱས་པའི་མཚན་ཉིད་གང།

Ont leurs propres caractéristiques individuelles.

།རེ་རེ་ཁོ་ནས་སྣོང་པ་ཉིད།

Ils sont tous vides d'eux-mêmes,

།དེ་ནི་རང་མཚན་སྣོང་པ་ཉིད།

Et ceci est dit “vacuité des caractéristiques”. (215)

¹⁰² La vacuité de tous les phénomènes est la vacuité des noms que nous donnons aux choses. Par exemple, le nom *feu* est vide de sa propre essence.

¹⁰³ Les six sortes de contacts sont le contact entre les six champs sensoriels internes avec leurs objets respectifs. Les six sortes de sensations sont les sensations agréables, désagréables ou neutres qui naissent des six sortes de contact.

¹⁰⁴ La vacuité des caractéristiques est la vacuité de la base à laquelle nous donnons des noms, par exemple la vacuité de la chose elle-même qui brûle et qui flamboie à laquelle nous donnons le nom de *feu*.

15. *Vacuité de l'imperceptible*

།ད་ལྟ་བུ་འདི་མི་གནས་ཤིང་།

Le présent ne dure pas,

།འདས་དང་མ་འོངས་ཡོད་མ་ཡིན།

Le passé et le futur n'existent pas.

།གང་དུ་དེ་དག་མི་དམིགས་པ།

Où que vous cherchiez, vous ne les voyez pas,

།དེ་ལ་མི་དམིགས་པ་ཞེས་བརྗོད།

Donc les trois temps sont appelés "imperceptibles". (216)

།མི་དམིགས་པ་དེ་རང་ངོ་བོ།

L'imperceptible est vide

།དེ་ཡིས་དབེན་པ་ཉིད་གང་དེ།

De sa propre essence.

།ཐེང་རྒྱལ་གནས་མིན་འཇིག་མིན་པས།

Il ne dure pas, il ne cesse pas,

།མི་དམིགས་ཞེས་བྱའི་སྣོད་ཉིད་དོ།

Et ceci est dit "vacuité de l'imperceptible". (217)

16. *Vacuité d'essence dans la non-existence des choses*

།རྐྱེན་ལས་བྱུང་ཕྱིར་དངོས་རྣམས་ལ།

Parce qu'elles naissent de causes et de conditions

།འདུས་པ་པ་ཡི་ངོ་བོ་མེད།

Les choses sont de simples ensembles sans essence.

།འདུས་པ་པ་ཞི་དེ་ཉིད་ཀྱིས།

La non-existence des ensembles est vide d'elle-même,

།སྣོད་ཉིད་དངོས་མེད་སྣོད་ཉིད་དོ།

Et ceci est dit "vacuité dans la non-existence des choses". (218)

LES QUATRE VACUITÉS ¹⁰⁵

1. *Vacuité des choses*

།དངོས་པོ་ལྷན་ཞི་མཛོར་བསྐྱུས་ན།
 །ལུང་པོ་ལྷ་རྒྱལ་མཛོད་པ་ཡིན།
 །དེ་རྒྱལ་དེ་ཡིས་སྣོང་ཉིད་གང།
 །དེ་དངོས་སྣོང་པ་ཉིད་དུ་བཤད།

*En bref, les “choses” sont
 Tout ce qui est compris dans les cinq agrégats.
 Elles sont vides d’elles-mêmes
 Et ceci est dit “vacuité des choses”. (219)*

2. *Vacuité des absences de choses*

།མཛོར་བསྐྱུས་ན་ནི་དངོས་མེད་པ།
 །འདུས་མ་བྱས་ཚོས་རྒྱལ་ལ་བཛོད།
 །དེ་ཉིད་དངོས་མེད་དེས་སྣོང་ཉིད།
 །དངོས་པོ་མེད་པ་སྣོང་ཉིད་དོ།

*En bref, en entend par “absences de choses”
 Tous les phénomènes in composés.
 Les absences de choses sont vides d’elles-mêmes
 Et ceci est dit “vacuité des absences de choses”. (220)*

3. *Vacuité de vraie nature* ¹⁰⁶

།རང་བཞིན་ངོ་བོ་ཉིད་མེད་ནི།
 །རང་བཞིན་ཞེས་བྱའི་སྣོང་ཉིད་དེ།
 །འདི་ལྟར་རང་བཞིན་མ་བྱས་པས།
 །རང་བཞིན་ཞེས་ནི་བྱུང་བ་བསྟན།

*La vraie nature des phénomènes elle-même n’a pas d’essence —
 Ceci est dit “vacuité de vraie nature”.
 On la nomme “vraie nature”
 Car personne ne l’a créée. (221)*

¹⁰⁵ Ces quatre vacuités sont un résumé des seize premières. Les deux premières parmi les quatre comprennent tous les phénomènes dans la réalité apparente et les deux suivantes comprennent tout ce qui participe de la réalité authentique.

¹⁰⁶ Celle-ci est identique à la douzième vacuité mentionnée ci-dessus.

4. *Vacuité de l'entité autre* ¹⁰⁷

ལངས་རྒྱས་རྣམས་ནི་འབྱུང་བའམ།

Que les bouddhas apparaissent

ལམ་བྱུང་ཡང་རུང་དངོས་སུ་ནི།

Ou n'apparaissent pas en ce monde,

དངོས་པོ་ཀུན་གྱི་སྣང་པ་ཉིད།

La vacuité naturelle de toutes les entités

ལག་ལེན་གྱི་དངོས་པོར་རབ་ཏུ་བསྐྱབས།

Est déclarée l'“entité autre”. (222)

ལང་དག་མཐའ་དང་དེ་བཞིན་ཉིད།

D'autres noms pour ceci sont “l'ultime limite de la réalité authentique” et l'“ainsité” —

དེ་བཞིན་དངོས་པོའི་སྣང་ཉིད་དོ།

Elles sont dites “vacuité de l'entité autre”.

ལེས་རབ་མ་རོལ་ཕྱིན་ཚུལ་ལས།

Ces vingt vacuités furent longuement enseignées

དེ་དག་དེ་རྣམས་རབ་ཏུ་བསྐྱབས།

Dans les “Sūtra de l'Intelligence Transcendante”. (223)

---

¹⁰⁷ La réalité authentique s'appelle l'“entité autre” pour trois raisons : quand on la compare à des choses ordinaires elle est suprême ; elle ne peut être connue par la conscience mondaine mais seulement par la connaissance d'immédiateté ; et dans sa nature elle transcende tout ce qui appartient au *samsāra*.